

VELLUWE

HOEVELAKEN

gemeentebeschrijving

Monumenten
Inventarisatie
Project

**MONUMENTEN
INVENTARISATIE
PROJECT**

Ten geleide

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is een landelijk opgezet project met het doel om in betrekkelijk korte tijd - 5 jaar - een inventarisatie te verkrijgen van bouwkunst en stedenbouw uit de periode 1850-1940. De uitvoering van het project wordt verzorgd door de provincies. In Gelderland heeft de provincie de Stichting MIP-Gelderland opgericht, die belast is met de uitvoering van het project.

In Gelderland wordt het MIP uitgevoerd conform de Gelderse streekplan-indeling: Midden-Gelderland, Oost-Gelderland, Veluwe en Rivierenland. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt per gemeente geïnventariseerd.

Het eindprodukt, waarover de gemeenten de beschikking krijgen, bestaat uit 3 rapporten, te weten een regiobeschrijving, een gemeentebeschrijving en een inventarisatierapport.

In de regiobeschrijving wordt op hoofdlijnen een schets gegeven van ontwikkelingen die bepalend zijn geweest voor de ruimtelijke kwaliteit, i.c. bouwkundige en stedenbouwkundige karakteristieken, uit de periode 1850-1940 in het inventarisatiegebied. Het betreft veelal ontwikkelingen en karakteristieken die behalve van lokaal belang ook een boven-lokaal belang vertegenwoordigen.

In de gemeentebeschrijving, die kan worden beschouwd als een verfijning die betrekking heeft op een deel van het grondgebied van de regiobeschrijving, worden op beknopte wijze de voornaamste historisch-geografische, sociaal-economische, bouwkundige en stedenbouwkundige ontwikkelingen uit de periode 1850-1940 weergegeven.

In dit verband dient hoofdstuk 4.5. *Karakterisering geïnventariseerde bebouwing* afzonderlijk te worden genoemd. Het betreft een hoofdstuk dat als "schakel" fungeert tussen het beschrijvende en het inventarisatiegedeelte, te weten het inventarisatierapport.

Het inventarisatierapport voorziet in een beknopte weergave per gemeente van de gebouwde omgeving uit de periode 1850-1940 in de vorm van objecten en complexen op basis van de uitgewerkte MIP-formulieren.

Hoewel de 3 rapporten afzonderlijk kunnen worden gelezen, verdient het aanbeveling het inventarisatiegedeelte niet los te zien van het beschrijvende gedeelte en omgekeerd.

Blad : 2
Betreft : Ten geleide (vervolg)

Met betrekking tot het gebruik van de MIP-eindprodukten dient het volgende te worden opgemerkt.

Bij schrijven d.d. 21 september 1989 - nr. WZ89.59395 - WZ/CE404 is de provincie Gelderland accoord gegaan met de samenwerkingsovereenkomst, zoals opgesteld van rijkswegen bij schrijven d.d. 11 augustus 1989, nr. U-172.612, inzake de uitvoering van het Monumenten Inventarisatie Project in Gelderland.

In artikel 8 van bedoelde overeenkomst is het gebruik van de eindprodukten geregeld. Dit artikel luidt als volgt:

"Artikel 8. Gebruik eindprodukten

1. De Provincie is evenals de Rijksdienst ook nadat de eindprodukten als bedoeld in artikel 1, leden a t/m e (*) zijn opgeleverd gerechtigd deze eindprodukten, geheel of gedeeltelijk voor eigen gebruik aan te wenden, te vermenigvuldigen of te publiceren, dan wel, al dan niet tegen financiële vergoeding, voor gebruik aan derden beschikbaar te stellen.
2. De Provincie maakt met derden die zij bij de uitvoering van het Project betreft zodanige afspraken, dat hen niet de bevoegdheid toekomt, bv. door een beroep op hun toebehorende auteursrechten, in het in het eerste lid omschreven gebruik, geheel of gedeeltelijk te beletten of te belemmeren.
3. De Rijksdienst en de Provincie bevorderen de totstandkoming van openbare publicaties over jongere bouwkunst en stedenbouw uit de periode midden 19e eeuw - Tweede Wereldoorlog."

Wij verzoeken u bij het gebruik van de eindprodukten de geraadpleegde bron(nen) te vermelden.

GEMEENTEBESCHRIJVING

GEMEENTE HOEVELAKEN

INHOUDSOPGAVE

	blat
1. <u>INLEIDING</u>	3
2. <u>BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK</u>	5
3. <u>INFRASTRUCTUUR</u>	7
4. <u>NEDERZETTINGSSTRUCTUUR</u>	8
4.1. Algemeen	8
4.2. Functionele ontwikkelingen - periode 1800-1850 - periode 1850-1900 - periode 1900-1940	8
4.3. Stedebouwkundige structuur: - Hoevelaken - verspreide bebouwing	10
4.4. Ontwikkelingen na 1940	10
4.5. Karakterisering geïnterarieerde bebouwing	11
4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Hoevelaken 1850-1940	13
4.7. Bijzondere gebieden	14
<u>GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN, KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR</u>	16

1. INLEIDING

De gemeente Hoevelaken bevindt zich in het inventarisatiegebied Veluwe en heeft een oppervlakte van 929 hectare. De gemeente Hoevelaken bestaat uit de gelijknamige hoofdkern (zie afbeelding 1) en buitengebied.

In 1954 hebben grenswijzigingen met de gemeente Amersfoort plaatsgevonden in het kader van de aanleg van het verkeersplein Hoevelaken. De A28 vormt thans de westgrens van de gemeente Hoevelaken. De noordgrens valt grotendeels samen met de Laak. In het zuiden valt de grens grotendeels samen met de spoorlijn Amersfoort-Apeldoorn.

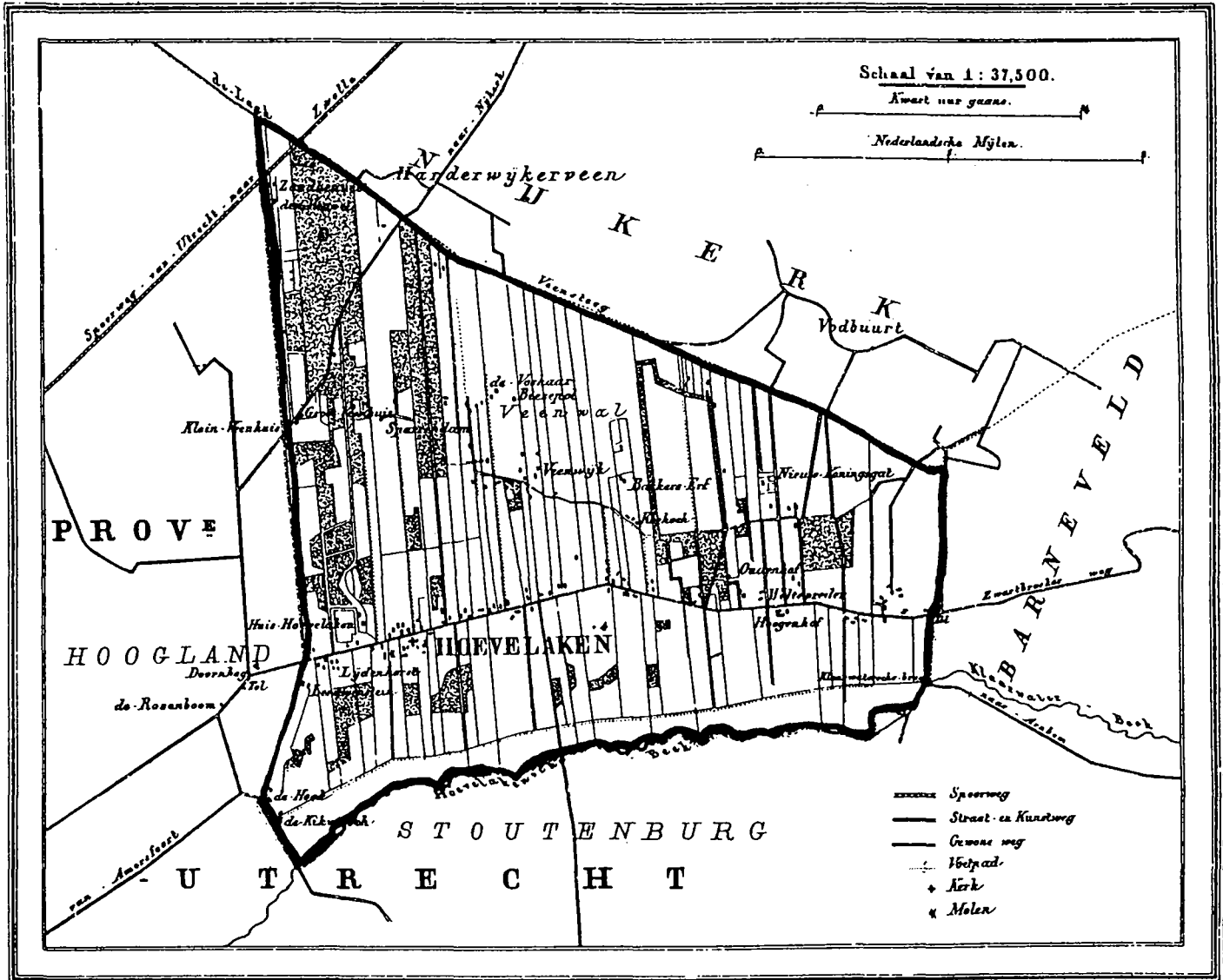
De gemeente Hoevelaken grenst aan de gemeenten Nijkerk, Barneveld en de in de provincie Utrecht gelegen gemeenten Amersfoort en Leusden.

De gemeente Hoevelaken is in de periode 1850-1940 een overwegend agrarische gemeente gebleven die tot het verzorgingsgebied van Amersfoort behoorde. Van industrialisatie is vrijwel geen sprake. Op 1 januari 1990 telde de gemeente Hoevelaken 8.496 inwoners.

Afbeelding 1
Gemeente Hoevelaken in 1866

PROVINCIE GELDERLAND.

GEMEENTE HOEVELAKEN.

1866.

726 Bunders. 850 Inwoners.

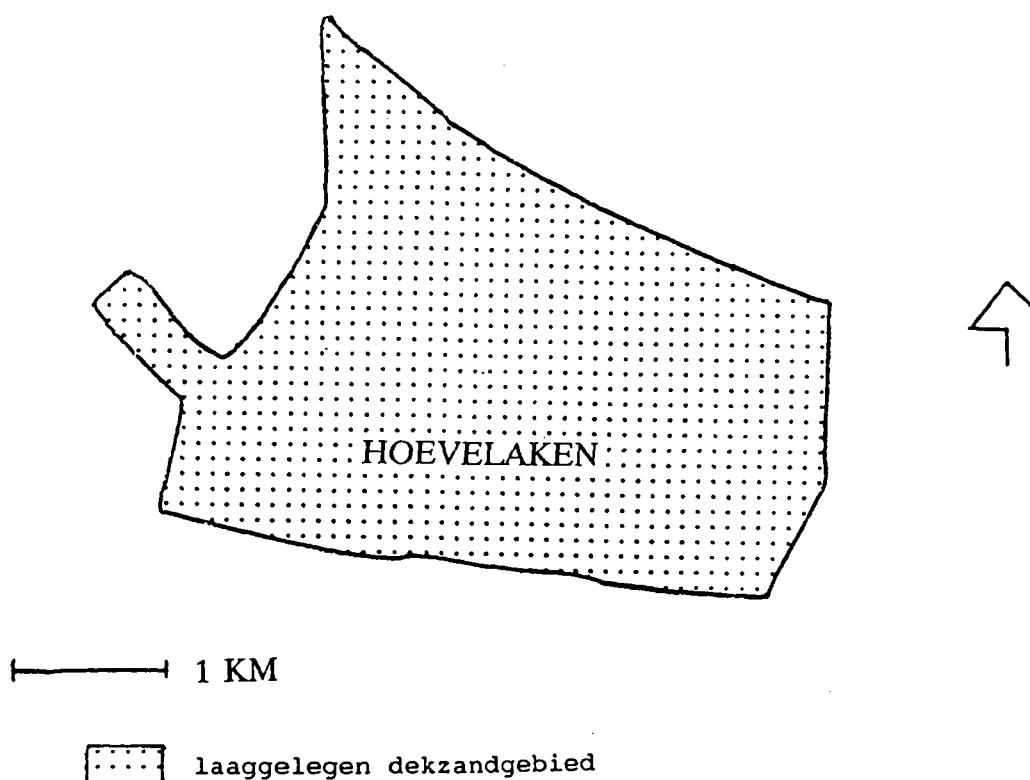
Gittgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

2. BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK

Tijdens het interglaciaal, dat voorafging aan het Saalien, stroomde de Maas noordwaarts door de Gelderse Vallei. Gedurende het Saalien heeft een brede landijslob zich ingesneden in de reeds bestaande laagvlakte van de Gelderse Vallei. Aan weerszijden vormden zich stuwwallen. Na het smelten van het ijs bleef een diep dal over, dat weldra werd opgevuld met stuwwalpuin en een dikke kleilaag. Tijdens de daarop volgende warmere periode (Eemtijd; ca. 100.000 jaar geleden) steeg de zeespiegel en werd in de Gelderse Vallei een pakket klei afgezet, dat van grote invloed is op de slechte waterafvoer en waterdoorlaatbaarheid van het gebied. Aan het eind van de daarop volgende koude periode, het Laat-Weichselien, werden door de westenwind dekzandruggen (afbeelding 2) gevormd, die oost-west georiënteerd waren. Deze belemmerden de waterafvoer van de beken in noordelijke richting. De dalen tussen de dekzandruggen, waar de waterafvoer stagneerde, waren drassig. In deze, veelal afvoerloze kommen vormden zich venen, die zich ca. 10.000 jaar geleden en daarna ontwikkelden tot uitgestrekte veengebieden.

Afbeelding 2

Geomorfologische kaart gemeente Hoevelaken

Het grondgebruik in de periode 1850-1940 heeft betrekking op de ruggen en dalen in het (laaggelegen) dekzandgebied. Omstreeks 1900 was een groot deel van het grondgebied in gebruik als bouwland en waren de meeste venen ontgonnen. Hierop werden vooral boekweit, rogge en aardappelen geteeld, alsook tabak. Als gevolg van de introductie van kunstmest werd overgegaan tot nog intensiever bodemgebruik en splitsing van kavels. Na de eeuwwisseling zijn de teelten van boekweit en tabak verdwenen. Ook het bouwlandareaal nam sterk af ten gunste van grasland. Langs de oostgrens werden nog kleine bos- en heidepercelen ontgonnen. Langs de westgrens lagen de bospercelen van het Huis Hoevelaken.

De gemeente Hoevelaken ligt op een hoogte van ca. vier meter boven N.A.P. Vanuit het zuiden, zuidwesten (Utrechtse Heuvelrug) en zuidoosten (Veluwe), stroomt het water van de Gelderse Vallei via de Eem naar het IJsselmeer. De afstroming in noordelijke richting werd tot aan de aanleg van de Afsluitdijk (1932) belemmerd vanwege de hoge waterstanden van de Zuiderzee. Via het Nijkerkerveen kon voor 1932 het zeewater Hoevelaken bereiken, dat door de Veenwal werd tegengehouden. De belangrijkste waterwegen in de gemeente Hoevelaken, zijn de Hoevelakense Beek, de Horstbeek en de Laak. De Hoevelakense Beek stroomt in westelijke richting, via de Barneveldse Beek en de Eem in het IJsselmeer. De Laak stroomt in noordelijke richting en mondt rechtstreeks uit in het IJsselmeer. Ten noorden en ten zuiden van Hoevelaken overheerst strookvormige verkaveling. De kavels ten zuiden van Hoevelaken zijn breder dan in het noorden van de gemeente.

Hoevelaken is ontstaan op een smalle, doch langgerekte dekzandrug ten noorden van de Hoevelakense Beek. Deze rug vormde de ontginningsbasis voor de beekdalen in het zuiden en noorden. Hierbij werd het principe van opstreckende heerden gehanteerd, een verkavelingstelsel waarbij strooksgewijs kavels werden gevormd vanuit de (lineaire) nederzettingsstructuur op de dekzandrug tot aan de natuurlijke grens (de zee) of de kunstmatige grens (de wetering of de gemeente-/heerlijkheidsgrens). Bedoeld verkavelingstelsel bestrijkt praktisch het gehele grondgebied van de gemeente Hoevelaken. Diverse kavels waren omheind met houtwallen en -singels.

3. INFRASTRUCTUUR

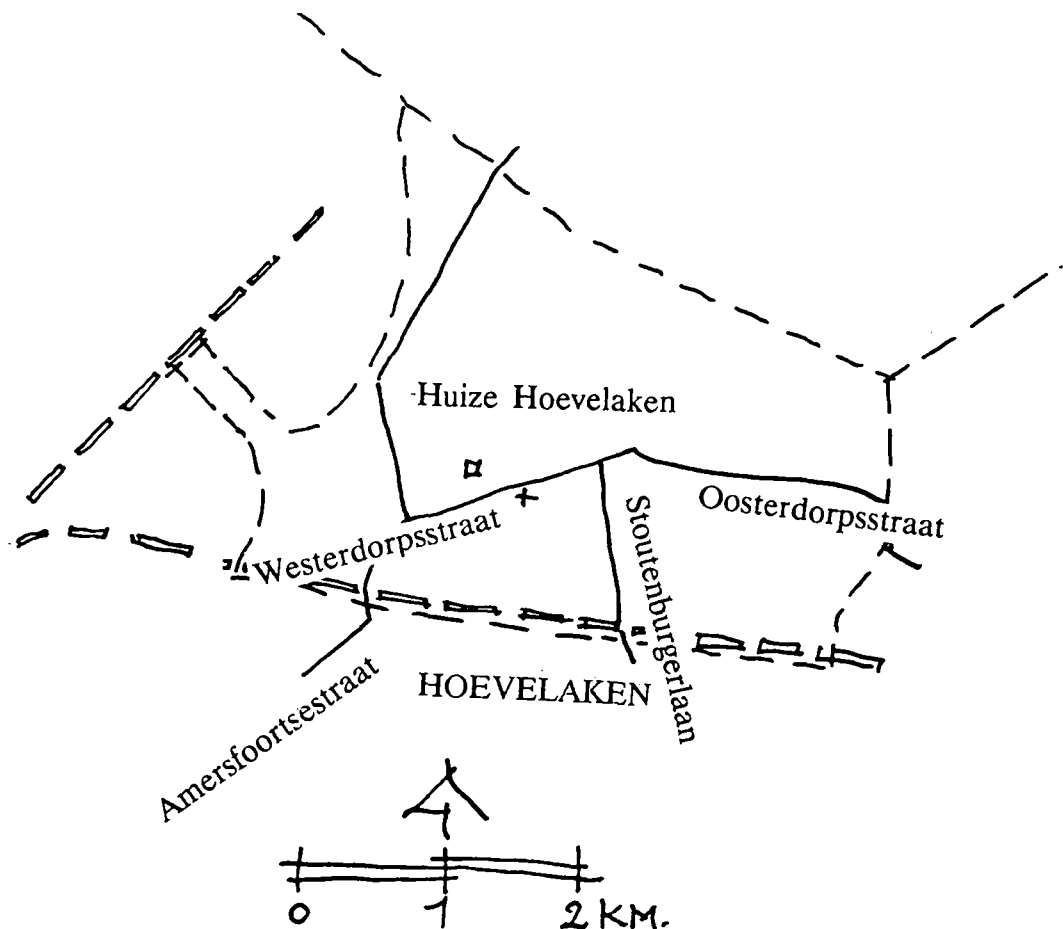
De Laat Middeleeuwse handelsroute van Amsterdam over Amersfoort-Apeldoorn en Deventer naar Hamburg en Hannover liep over de dekzandrug bij Hoevelaken. Omstreeks 1809 werd deze weg verhard tot Het Loo. Dit was de eerste beklinkerde straatweg in Gelderland! Vanuit deze weg als ontginningsas werden rechte wegen naar de weteringen in het zuiden en noorden aangelegd. In het noorden werd dit systematische wegenpatroon doorbroken door de Veenwal.

In 1865 werd de spoorlijn Utrecht-Zwolle geopend. De halte Hoevelaken lag in de gemeente Nijkerk, drie kilometer ten noorden van Hoevelaken. Langs de spoorlijn Amersfoort-Apeldoorn (1876) werd geen halte in de gemeente Hoevelaken geopend.

De Laak is een Laat Middeleeuwse wetering zonder functie als waterweg, uitsluitend ten behoeve van de afwatering.

Afbeelding 3

Belangrijkste wegen gemeente Hoevelaken, omstreeks 1930.

4. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

4.1. Algemeen

Vanaf de 12e eeuw hebben ontginningen plaatsgevonden vanuit de dekzandruggen in het zuiden van de gemeente Hoevelaken. Bij de ontginning van het drassige gebied is de Horstbeek gegraven, waarop strookvormige kavels aansloten en enkele sloten afwaterden. Omstreeks 1330 werd de heerlijkheid Hoevelaken, Gelders grondgebied. Oriëntatie op het nabij gelegen Amersfoort lag en ligt voor de hand. De aanwezigheid van een weg (de oude Hamburgerweg) door de Gelderse Vallei, was van strategisch belang. Dit heeft de vestiging en locatiekeuze van Huis Hoevelaken aan deze weg zeker bevorderd. De lokatie van de nederzetting is door de locatiekeuze van Huis Hoevelaken meebepaald. Toen Amersfoort in de 17e en 18e eeuw uitgroeide tot het tabakscentrum van Midden-Nederland schakelden veel bewoners van Hoevelaken over op de tabaksteelt. Omstreeks 1780 vestigden zich enkele keuterijen ten noorden van de Veenwal.

4.2. Functionele ontwikkelingen

Periode 1800-1850

In het begin van de 19e eeuw vormde de tabaksteelt een belangrijke bron van inkomsten, welke minder werd naarmate Wageningen en de Over-Betuwe de leidende positie van Amersfoort in de tabakswereld overnamen (tweede helft 19e eeuw). Omstreeks 1845 is te Hoevelaken een kleine glasblazerij geopend, welke al na enkele jaren ophield te bestaan.

Periode 1850-1900

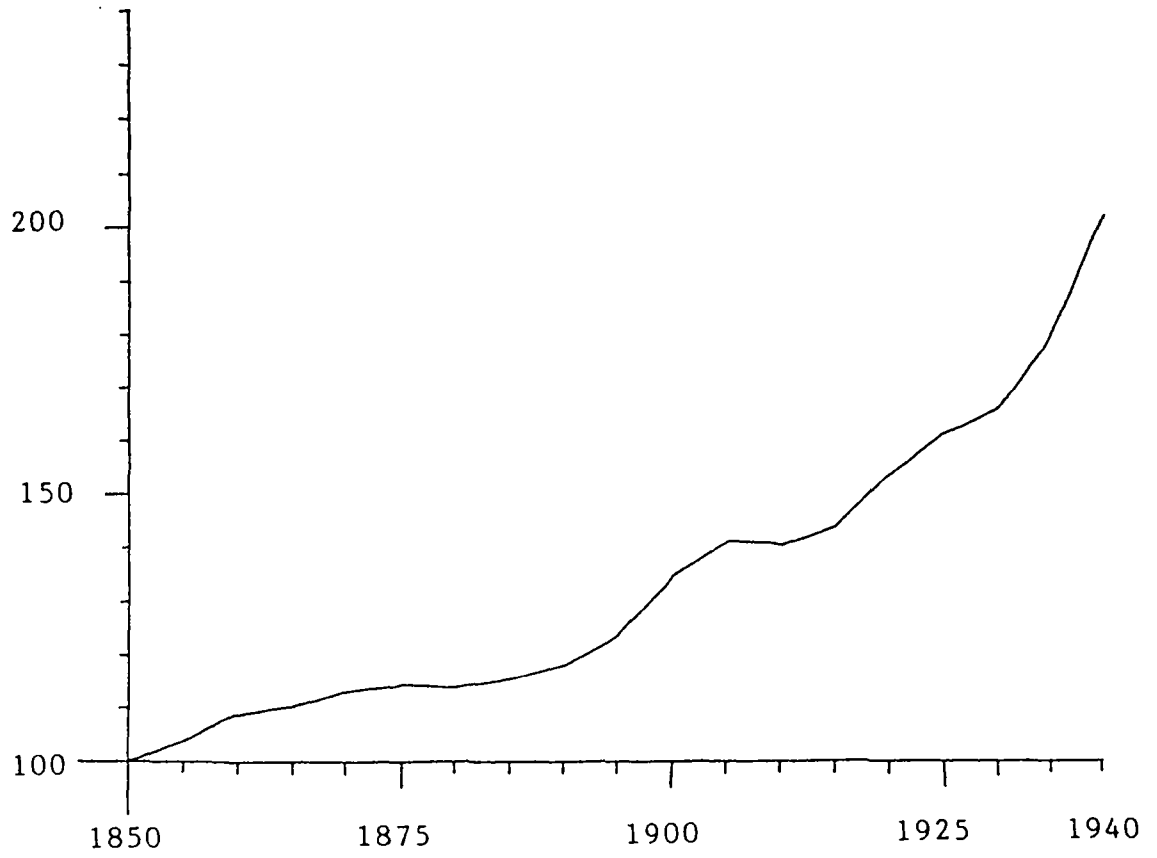
De ontwikkeling van het nabij gelegen Amersfoort en de verbeterde infrastructuur hebben geen wezenlijke impulsen gegeven aan het economisch leven in de gemeente Hoevelaken. De landbouw vormde nog steeds veruit de belangrijkste bestaansbron. Behalve agrarische produkten werden borstels, manden en klompen geproduceerd. Aan het eind van de 19e eeuw werd steeds meer kunstmest gebruikt. Dit heeft aanleiding gegeven tot een intensiever bodemgebruik en verdere splitsing van de kavels.

Periode 1900-1940

Van een grootscheepse ontginning van woeste gronden kon geen sprake meer zijn, daar nagenoeg het gehele grondgebied reeds in de Middeleeuwen in ontginning genomen was. Verdergaande intensivering en verkleining van de bedrijfsgrootte hebben bijgedragen tot vergroting van de agrarische sector als bestaansbron. Van enige industrialisatie van betekenis in deze periode kan niet worden gesproken. Velen zochten werk in Amersfoort.

Ondanks het uitblijven van nieuwe bestaansbronnen verdubbelde het inwonertal tussen 1850 en 1940 (zie afbeelding 4). Na de eeuwwisseling daalde het vertrekoverschot naar zo'n 35% van de natuurlijke bevolkingsgroei (tussen 1850 en 1900 zo'n 65%).

Afbeelding 4
Bevolkingsontwikkeling gemeente Hoevelaken 1850-1940
(indexcijfers, waarbij in 1850 750 inwoners = 100)

4.3. Stedebouwkundige structuur

Hoevelaken

In 1850 bestond de structuur van de voormalige heerlijkheid Hoevelaken uit het Huis Hoevelaken met landgoed en agrarische bebouwing langs de Westendorpstraat en Oosterdorpstraat. Deze weg sloot aan op de verbindingsweg Amersfoort, Barneveld.

In de periode 1850-1940 verdichtte de bebouwing zich en onderging functiewijziging. De Oosterdorpstraat kreeg een invulling met middenstandswoningen. Langs de Westendorpstraat ontstonden enkele villa's nabij de kerk. In genoemde periode werden ook middenstandswoningen gebouwd aan de Stoutenburglaan.

Verspreide bebouwing

Het buitengebied van de gemeente Hoevelaken bestaat bijna geheel uit een veenontginningenlandschap. De bebouwing staat in linten verspreid door het gebied.

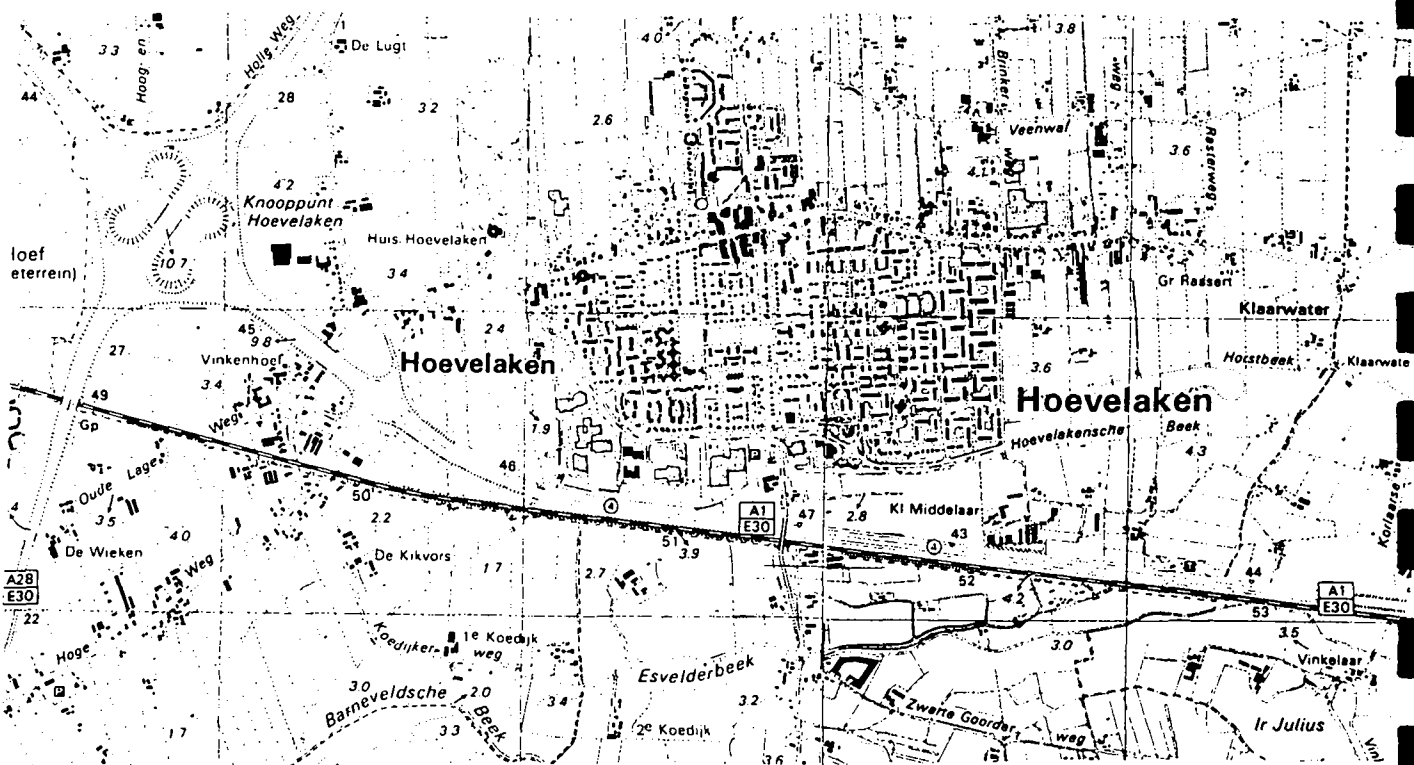
De slagenverkaveling is nog vrij gaaf. Op veel kavelgrenzen zijn beplantingselementen aanwezig. Het in het noordwesten gelegen landgoed Hoevelaken heeft een groot landgoedbos.

4.4. Ontwikkelingen na 1940

De aanleg van de A1 en A28 aan de zuidwest en westzijde van de gemeente heeft veel invloed gehad op de ontwikkeling van de kern.

Door de betere ontsluiting werden in zuidelijke richting van de kern woongebieden gebouwd en vond in noordelijke richting een ontwikkeling van woon- en werkgebieden plaats.

Als gevolg van de na-oorlogse groei van Hoevelaken onderging het centrumgebied een functiewijziging en ontstond het winkelgebied De Wiekslag.

4.5. Karakterisering geïnventariseerde bebouwing

Wonen

In de gemeente Hoevelaken worden geen karakteristieke woonvormen uit de periode 1850-1940 aangetroffen.

Wel komen verspreid over de kern van Hoevelaken woonhuizen voor uit de periode 1920-1940. Apart genoemd moet worden het straatje 'Ons Belang' met sociale woningbouw. Het betreft hier een zestal vrijstaande sobere hallehuisjes met wolfdaken uit de periode 1920-1930. Ook noemenswaardig is Park Weldam met bebouwing. Het is in de jaren '20 van deze eeuw als één geheel ontworpen; de woonhuizen zijn gebouwd in de stijl van de Amsterdamse School.

Werken

Aan de Ooster- en Westerdorpstraat staan nog enkele dorpsboerderijen. Het betreft hallehuisboerderijen door zadel- of wolfdaken gedekt. Vaak hebben ze fraai gesneden windveren. Een mooi voorbeeld is hoeve Weldam (1901) met een verlengd achterhuis. Ook in het buitengebied van Hoevelaken wordt een beperkt aantal boerderijen van het hallehuistype aangetroffen. Aparte vermelding verdient 'de Leyenhorst', een boerderij in Delftse Schoolstijl aan de Amersfoortseweg gelegen. Als uniek kan het boerderij-melkerijcomplex 'de Vinkenhoef' worden gekwalificeerd. Het betreft een boerderij met schuren, een fraaie Jugendstilvilla als woonhuis voor de boer en een melkerij met inventaris. De gebouwen zijn verfraaid door tegeltableaus. Het complex dateert uit 1903 en is ontworpen door Kramer uit Leeuwarden in de trant van de Jugendstil. Het complex wordt van de zijde van de Amersfoortseweg ontsloten door een fraai hekwerk. Aan de Westerdorpstraat, vlakbij de kerk staat nog de voormalige smederij. Het voorste gedeelte is van hout, het achterste van kalkzandsteen.

Infrastructuur

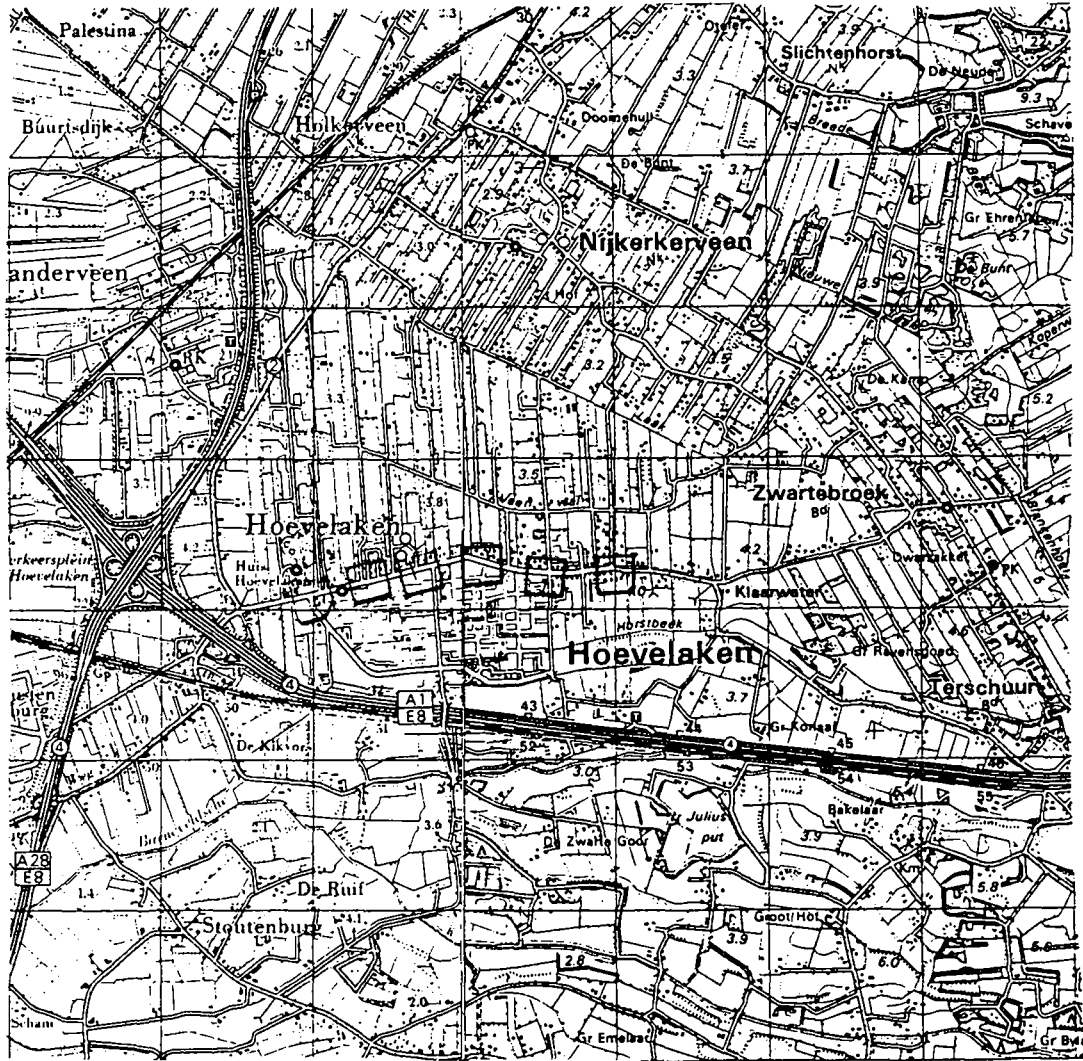
In de categorie infrastructuur worden geen gebouwde objecten uit de periode 1850-1940 in Hoevelaken aangetroffen.

Maatschappelijke voorzieningen

Aan de Westerdorpstraat staat een neogotische kerk (1873/1936), vergezeld van een pastorie (ca. 1916) in traditionalistische bouwstijl (architecten vermoedelijk Gebr. Van Nieuwkerken), twee woonhuizen (waarvan één kosterswoning).

Ook aparte vermelding verdient Huis Hoevelaken, een kasteel met bijgebouwen. Het kasteel dateert van 1926 en is ontworpen door M.A. van Nieuwkerken in een Traditionalistische bouwstijl. Erbij staat een neoclassicistisch koetshuis, een portierswoning (ca. 1930, Van Nieuwkerken), een tuinmuur en tuinmanswoning en een kleine duiventil. Het complex wordt ontsloten door twee fraaie hekwerken met rond gemetselde kolommen bekroond door bollen.

Kaart 1
TYPOLOGIE UITBREIDINGEN GEMEENTE HOEVELAKEN 1850-1940

4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Hoevelaken 1850-1940

Toelichting bij kaart 1

Type aanduiding	Type-omschrijving	Bijzondere gebieden
-----------------	-------------------	---------------------

Andere aanduidingen

- Lineaire ontwikkelingen

- functie: gemengd of wonen
- niet-planmatige en planmatige ontwikkelingen

4.7. Bijzondere gebieden

De term bijzonder gebied wordt gehanteerd voor gebieden die zijn gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940. Bij de beoordeling is de criterialijst (zie blad 15) gehanteerd volgens de zgn. "MIP-handleiding". Hierbij zijn grotere samenhangende (stede-)bouwkundige structuren bekeken. Bij de bouwkundige inventarisaties zijn samenhangende bouwkundige complexen aangegeven.

Dat in de gemeente geen of weinig bijzondere gebieden voorkomen, zegt niets over de schoonheid of opbouw van de gemeente.

Gebieden gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940 die bijzonder zijn komen in de gemeente Hoevelaken niet voor.

Karakteristieke gebieden

Structuren van bouwkunst en stedenbouw van vóór 1850 en na 1940 die een bijzondere kwaliteit hebben worden aangeduid met de kwalificatie "karakteristieke gebieden". Het betreft gebieden waarvan de hoofdelementen dateren van voor 1850 of na 1940, die ook daarna herkenbaar zijn gebleven.

Deze gebieden komen in de gemeente Hoevelaken niet voor.

CRITERIA VOOR DE AANWIJZING BIJZONDERE GEBIEDEN

- I. Intrinsieke stedenbouwkundige kwaliteit, zoals:
  1. kwaliteit van het ruimtelijk concept;
  2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/voorzieningen;
  3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorische kwaliteit;
  4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkelingen (b.v. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark)

- II. Bijzondere historische betekenis, zoals:
  1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;
  2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedenbouwkundig denken;
  3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering)

- III. Stedenbouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:
  1. betekenis als onderdeel van een groter geheel
  2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;
  3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel

- IV. Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)

- V. Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN/KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR

Archieven en bibliotheken

- * Rijks Archief in Gelderland
- * Katholieke Universiteit Nijmegen, Faculteit der Beleidswetenschappen
- * Bibliotheken Provincie Gelderland
- * Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek

Afbeeldingen

- * Afbeelding 1   Gemeente Hoevelaken in 1866
- * Afbeelding 2   Geomorfologische kaart gemeente Hoevelaken
- * Afbeelding 3   Belangrijkste wegen gemeente Hoevelaken omstreeks
1930
- * Afbeelding 4   Bevolkingsontwikkeling gemeente Hoevelaken 1850-
1940
- * Kaart 1   Typologie uitbreidingen gemeente Hoevelaken 1850-
1940

Kaartmateriaal

- * Bodemkaart 1/50.000, 1970
- * Topografische kaart 1/25.000 en 1/50.000, diverse jaargangen
- * Kaartenboek van Gelderland, 1843
- * J. Kuijper, Gemeente-atlas van Gelderland 1868, Leeuwarden, 1970

Literatuur

- * Economisch Technologisch Instituut voor Gelderland, *Nijkerk en Hoevelaken; situatie en ontwikkeling der welvaartsbronnen*, Arnhem, 1961

- * Veldhuizen, A., *Hoevelaken 1132-1982*, Hoevelaken, 1982

Oosterbeek, 1993

Stichting MIP-Gelderland
Oranjeweg 60
6861 BL OOSTERBEEK
tel. 085 - 336 326